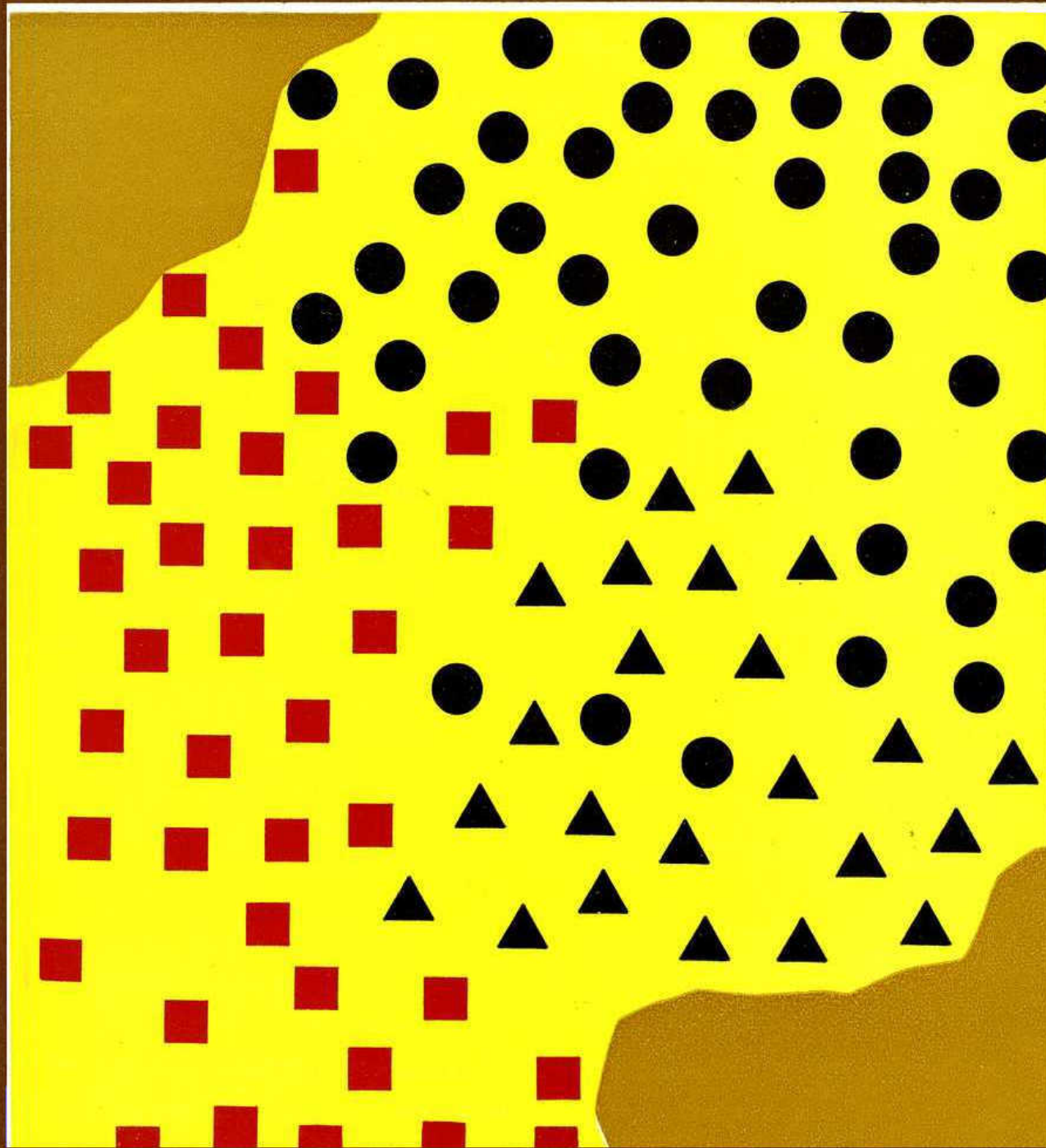

slovenský národopis

3 | 22

VEDA, VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ
AKADÉMIE VIED, 1974

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STÚDIE

- Božena Filová: Význam Etnografického atlasu Slovenska pre slovenskú národopisnú vedu 345
Soňa Kovačevičová: Tri roky vedeckovýskumných prác na Etnografickom atlase Slovenska 351
Józef Gajek: Z histórie kartografie v Poľsku 361
Józef Gajek: Etnografické regióny na základe Poľského etnografického atlasu 374
Janusz Bohdanowicz: Hlavné otázky Poľského etnografického atlasu a techniky kartografovania 389
Jenő Barabás: Teoretické a praktické poznatky prác na Maďarskom etnografickom atlase 399

MATERIÁLY

- Ján Mjartan: Dvojkoľesové vozidlo v ľudovom transporte 409
Ján Podolák: Rozšírenie jednozápražného jarma 426
Elena Prandová: Príspevok k rozšíreniu rubáša a jeho názvom 435

ROZHLEDY

- Pokusné spracovanie kartogramov a komentárov Etnografického atlasu Slovenska (Soňa Kovačevičová) 448
Kartogramy jednotlivých tém č. 1—40 450
Kartografické vyhodnotenie vybraných tém 493

DISKUSIA

SPRÁVY

RECENZIE A REFERÁTY

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

- Боженa Филова: Значение Этнографического атласа Словакии для словацкой этнографической науки 345
Соња Ковачевичова: Три года научно-исследовательских работ над Этнографическим атласом Словакии 351
Йозеф Гайек: Из истории этнокартографии в Польше 361

- Йозеф Гайек: Этнографические области на основе Польского этнографического атласа 374
Януш Богданович: Главные вопросы Польского этнографического атласа и приемы картографирования 389
Ене Бараш: Теоретический и практический опыт работы над Венгерским этнографическим атласом 399

МАТЕРИАЛЫ

- Ян Миартан: Двухколесная повозка в Словакии 409
Ян Подолак: Распространение одноупряжного ярма 426
Елена Прандова: К распространению рубахи и ее названиям 435

ОБЗОРЫ

- Пробная обработка картограмм и комментариев Этнографического атласа Словакии (Соња Ковачевичева) 448
Картogramмы отдельных тем NoNo 1—40 450
Картoграфическая оценка избанных тем 493

ДИСКУССИЯ

СООБЩЕНИЕ

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

INHALT

STUDIEN

- Božena Filová, Die Bedeutung des Ethnographischen Atlases der Slowakei für die slowakische Volkskunde 345
Soňa Kovačevičová, Drei Jahre wissenschaftlicher Arbeit am Ethnographischen Atlas der Slowakei 351
Józef Gajek, Aus der Geschichte der Ethnokartographie in Polen 361
Józef Gajek, Ethnographische Regionen aufgrund des Polnischen Ethnographischen Atlas 374
Janusz Bohdanowicz, Kardinalfragen des Polnischen Ethnographischen Atlas und die Technik der Kartographierung 389
Jenő Barabás, Theoretische und praktische Erkenntnisse aus der Arbeit am Ungarischen Ethnographischen Atlas 399

Na 1. strane obálky: Výsek schematickeho kartogramu znázorňujúceho rozšírenie stavebného materiálu na Slovensku.
Auf der Vorderseite: Ausschnitt eines Schemakartogrammes, das die Verbreitung des Baumaterials in der Slowakei vorstellt.

TRI ROKY VEDECKOVÝSKUMNÝCH PRÁČ NA ETNOGRAFICKOM ATLASE SLOVENSKA

SOŇA KOVAČEVIČOVÁ
vedúca Centra Etnografického atlasu Slovenska

Pred tromi rokmi sa slovenskí národopisci dohodli a začali realizovať spoločné dielo *Etnografický atlas Slovenska* (ďalej EAS). Bez disciplinovanej a vedomej spolupráce vyše sedemdesiatčlenného tímu spolupracovníkov, pôsobiacich na rôznych pracoviskách Slovenska, by zhrnutie a zhodnotenie doterajšej práce nebolo možné. Preto patrí vďaka všetkým tým, ktorí prispeli svojím dielom k realizovaniu tejto rozsiahlej úlohy.

V roku 1969 zástupcovia všetkých národopisných inštitúcií Slovenska prediskutovali a prijali zásady práce obsiahnuté v *Návrhu projektu Etnografického atlasu Slovenska*.¹ Dopracovaný projekt sa podbrali realizovať tri celoslovenské ústavy: Slovenské národné múzeum, Katedra etnografie a folkloristiky a Národopisný ústav SAV.² Financovanie s porozumením prevzalo na seba Predsedníctvo SAV. Vedením úlohy bolo poverené Centrum EAS pri Ná-

rodopisnom ústave SAV. V tejto trojročnej bilancii sa nemienime zaoberať prácou Centra, ani plnením vedeckovýskumných úloh štátneho plánu, ktorého čiastkovou časťou je aj Etnografický atlas Slovenska, ale východiskom je nám uskutočňovanie cieľa obsiahnutého v jednotlivých bodoch spomínaného Projektu.³

Prvý bod Projektu určil cieľ Etnografického atlasu Slovenska takto:

1. Zhromaždiť z celého územia Slovenska doklady o ľudovej kultúre tak, aby ich bolo možné porovnať v priestore, čase a funkcii,
2. Na základe takto získaných dokladov podať svedectvo o kultúrnych tradíciách Slovenska ako časti ČSSR a Európy.
3. Zhromaždený, utriedený, porovnaný a interpretovaný materiál použiť ako podklady pri riešení otázok vývinu a charakteru ľudovej a národnej kultúry.
4. Zhromaždené doklady zachovať tak, aby po dokončení atlasových prác boli prístupné ďalším generáciám.⁴

¹ Z iniciatívy vedenia Národopisného ústavu SAV kolektív zástupcov troch celoslovenských národopisných ústavov vypracoval Návrh projektu EAS: M. Benža — SNM, S. Kovačevičová — NÚ SAV, J. Podolák — KEF UK. — V máji roku 1969 zvolali NÚ SAV a SNKR seminár o EAS, na ktorom zástupcovia národopisných pracovísk a múzeí na Slovensku prediskutovali Návrh projektu.

² Na základe pripomienok Projekt zostavila

S. Kovačevičová a tlačou vyšiel ako prvá časť publikácie Etnografický atlas Slovenska (Projekt a Dotazník), Bratislava 1970.

³ Kvantitatívne hodnotenie vykonanej práce dostali účastníci seminára v Moravanech a spolupracovníci atlasových prác vo forme Správy o prácach na EAS vykonaných v rokoch 1971—1973 a návrhu plánu na ďalšie roky.

⁴ Etnografický atlas Slovenska. Projekt, s. 51.

V bode 2—12 Projekt určil metódu práce takto:

1. Na základe dotazníka zhromaždiť 170 vybratých problémov z celej šírky ľudovej kultúry.

2. Výskum uskutočniť v 250 lokalitách rovnomerne rozložených po celom území Slovenska.

3. Pri tejto práci mať stále na zreteli, že etnogeografická metóda nie je v súčasnosti jedinou, ale jednou z hlavných metód národopisného bádania a Etnografický atlas Slovenska jednou z hlavných úloh súčasného národopisu na Slovensku.⁵

Výsledky trojročného bádania, ktoré sa riadilo metodikou obsiahnutou v Projekte EAS, obsahujú 75 000 katalógových lístkov A5, 10 000 fotografií, 3000 farebných diapozitívov a 1000 skíc. Pochádzajú zo 150 lokalít, t. j. z troch pätín celkového počtu vybratých výskumných bodov. Naša súvaha, aj keď sa na prvý pohľad môže zdať príliš teoretizujúca, je založená na konkrétnych dokladoch pochádzajúcich z atlasových výskumov, ako aj na poznatkoch získaných analýzou pokusných kartogramov.⁶

Vychádzajúce zo zásad vyslovených v Projekte, považujeme za dôležité zastaviť sa pri probléme, či a nakoľko dotazníky EAS a výskumy pomocou nich uskutočnené umožňujú sledovať vybraté javy ľudovej kultúry v priestore, čase a funkcii a prispievajú takto k poznaniu vývinu a charakteru ľudovej kultúry Slovenska.

Za priestorový faktor považujeme polohu Slovenska, ktorú charakterizuje zložitý horský karpatský reliéf: na jednej strane šachovnicovite rozložené a uzavreté prírodné oblasti, na druhej strane Podunajská a Potiská nížina, ktoré geograficky patria taktiež ku karpatskému prírodnému systému. Harmonická a na prvý pohľad nenarušená krása prírody nás občas zvádza k mienke, že táto harmónia a nenarušenosť vznikali samy od seba, na základe pôsobenia prírody. Pritom neberieme do úvahy človeka, ktorý na tomto území po tisíce rokov žil, pracoval a vytváral kultúrne bohatstvo, ktorého časťou je aj ľudským pôsobením dotvorené prírodné prostredie. Preto sa u nás v mnohých prípadoch kryje pomenovanie prírodných oblastí s administratívnymi, ba i kultúrnymi celkami. Takýmito celkami sú napr. Liptov, Orava, Turiec, Spiš, v užšom zmysle i Bošácka dolina, Neresnická dolina a pod. Na druhej strane však nemožno pochybovať o tom, že prírodné bohatstvo, klíma a poloha vplývali na ľudí, ktorí tu žili, a poznačili aj ich kultúru. Nešlo však o jednostranný vplyv: ale obapolné dialektické vzťahy, v ktorých dôležitú úlohu mal spoločenský vývin.⁷ V prenesení na atlasovú problematiku to znamená, že aj tie otázky ľudovej kultúry, ktoré sa nám zdajú na prvý pohľad v priamej závislosti od prírody, treba riešiť vo vedomí vzájomných dialektických a historických vzťahov, existujúcich medzi prírodou a človekom, v širšom slova zmysle medzi prírodou a spoločnosťou. S takýmto

⁵ Tamže, s. 17, 51.

⁶ Doklady o výskumoch a mnohosti získaných dokladov uvádza Správa o prácach EAS vykonaných v rokoch 1971—1973, s. 6—13. — V rokoch 1972—1973 zväčša mimo plánu vo forme záväzkov sa vytvorilo 106 pokusných kartogramov, z ktorých vychádzame pri hodnotení.

⁷ KOVAČEVIČOVÁ, S.: Geografické prostredie

ako činiteľ pri formovaní kultúrneho spoločenstva a diferenciácie v ľudovom staviteľstve. Referát prednesený na konferencii Kultúrne spoločenstvo a diferenciácie v ľudovom staviteľstve v Karpatoch, ktorú usporiadala Československá sekcia Medzinárodnej komisie pre štúdium ľudovej kultúry karpatskej oblasti v Smoleniciach 15.—20. novembra 1971.

vzťahom sa stretávame hlavne v témach súvisiacich s poľnohospodárstvom, so stavbou, stavebným a odevným materiálom.⁸ Napríklad hlina napriek surovinovému bohatstvu je vo väčšine lokalít západného a východného Slovenska stavebným materiálom sotva starším ako 150–200 rokov. Totiž stavby postavené zo surových tehál sa začali šíriť v súvislosti s racionálnym hospodárením s drevom a lesmi. Postupne v súvislosti s výskytom dobrých hlinísk prenikli stavby z tohto materiálu popri riekach vysoko na sever západného a východného Slovenska.

Druhým faktorom, o ktorom hovorí Projekt, je čas. S dôležitou úlohou času sme sa stretli aj pri vytváraní prírodného prostredia. Vývin kultúry je však bez faktoru času nepredstaviteľný. Súdiac podľa archeologických dokladov má u nás desaťtisícročnú tradíciu, podľa písomných dokladov a na mieste zachovaných trojrozmerných dokladov tisícročnú. Národopis u nás zväčša skúma na základe priamych dokladov výsek posledného storočia. V rámci dlhého kultúrneho makrovývinu má nami skúmaný mikrovývin svoju vnútornú periodizáciu, obyčajne s týmito medzníkmi: Ekonomický vývin Uhorska a Slovenska v poslednej tretine 19. storočia, prvá svetová vojna a demokratizácia v súvislosti s konštituovaním buržoáznej republiky, druhá svetová vojna, priemyselňovanie Slovenska a socializácia dediny.⁹ V etnografickom atlase periodizáciu vývinu jedného storočia možno znázorniť na jednej alebo viacerých mapách. Okrem takýchto priamych a očividných dôkazov však jednotli-

vé kartogramy poskytujú doklady o hlbšom časovom vývine kultúry. Dokladom takého vývinu môže byť kartogram, ktorý demonštruje existenciu alebo absenciu určitého javu, alebo naznačuje jeho variácie. Hotové kartogramy nášho atlasu, i publikované mapy poľského, maďarského a juhoslovenského atlasu ukazujú, že väčšina kartogramov obsahuje v sebe zložitú vývinovú dynamiku. Objavenie a vysvetlenie tejto dynamiky je prínosom pre poznanie vývinu. Na Slovensku — podobne ako aj v ostatných horských európskych krajinách, kde sa po stáročia stretávali rôzne kultúrne a etnické prúdy — sa prírodné prostredie v súvislosti s ekonomickým a spoločenským vývinom pričínilo, že sa popri sebe a v sebe zachovali najrozmanitejšie kultúrne hodnoty. Faktické obdobie a miesto ich vzniku sa málokedy kryjú s časom a miestom ich dnešného výskytu. Ináč povedané, pestrú mozaiku kultúrnych hodnôt zachytených atlasovými výskumami nebude možné vysvetliť len na základe poznania vývinu ľudovej kultúry Slovenska. Pestrý kaleidoskop foriem a javov zachytených znakmi na kartogramoch bude treba vysvetliť nielen na základe analytického štúdia genézy patričného javu v rámci ľudovej kultúry, ale i na základe poznania existencie dotyčného javu v celonárodnej kultúre, v kultúre okolitých národov, ba často i kultúry celej Európy. Medzi takéto javy patrí napríklad existencia dvoch systémov ženského odevu na našom území (rubáš-košeľa), dvojkolesového vozu, niektoré stavebné techniky a konštrukcie, fašiangové zvieracie masky, demonologické bytosti a pod.¹⁰

⁸ Kartogramy M. Markuša, E. Prandovej, M. Benžu, J. Kantára.

⁹ Takáto periodizácia je zrejmá z uverejneného kartogramu M. Benžu, ale i z kartogramov o zániku tradičných foriem ženského základného odevu

a pod., uložených v Centre EAS týkajúcich sa rozšírenia pitia piva.

¹⁰ Kartogramy a komentáre J. Mjartana, E. Prandovej, A. Sulitka, E. Neufelda.

Pestrú mozaiku znakov jednotlivých kartogramov a tým i charakter ľudovej kultúry by sme však ľahko mohli vo väčšine prípadov vysvetliť bez tretieho faktoru, a to bez funkcie, pod čím rozumieme vzťah, ktorý existuje medzi predmetom alebo javom a človekom ako časťou istého spoločenstva. Pre vývin kultúry je totiž príznačné, že formy a javy pretrvávajú dlhšie ako ich začlenenie a význam, ktorý mali v čase, keď vznikli, a v spoločnosti, pre ktorú vznikli. Napríklad dalmatika, zvaná aj casula-košela, sa prvý raz objavuje začiatkom prvého tisícročia v odevé Dákov a dalmátskych kmeňov, odkiaľ pochádza aj jej neskorší názov. Nosili ju muži i ženy. Postupne sa stala odevom kresťanských kňazov, ktorí ňou demonštrovali svoj ľudový pôvod na rozdiel od vznešenej rímskej togy. V kňazskom rúchu pretrvala táto forma dodnes v podobe alby, zmenila však čiastočne svoju formu. V archaickej forme sa udržala i v odevé svetských kniežat. V Uhorsku pretrvala v obradovom odevé uhorských kráľov až do 17. storočia.¹¹ Na našom vidieku v rôznych variáciách existuje v mužskom odevé do prvej polovice 20. storočia. U nás sa rozšíril novší názov košela, kým u východných Slovanov táto odevná forma sa zachovala v súvislosti s názvom *rubacha*.¹² Podobne je to i s rámovou konštrukciou a jej variáciou hrazdením. Konštrukcia je známa po celej Európe, ba i v juhovýchodnej a strednej Ázii. Všade však na základe funkcie dostala iné stvárnenie. Tak napríklad

u nás ju používali hlavne v technických a hospodárskych stavbách, čím sa zvýraznili jej konštrukčné prvky. V nemeckých Alpách a vo väčšine krajín severozápadnej Európy sa nosnosť strešnej konštrukcie preniesla na vnútorné stĺpy a vonkajšia rámová a hrazdená konštrukcia dostala v súvislosti s výplňou dekoračný charakter. Podobne je to aj s maskami, ktorých forma sa dotvárala a obmieňala v súvislosti so zvykoslovnými cyklami, v ktorých boli začlenené.¹³

Pri sledovaní genézy a migrácie patričných foriem a javov a rôznosti ich funkcií v jednotlivých dobách a spoločenských formáciách vynára sa problém vzťahu ľudovej kultúry ku kultúre a umeniu tvorenému profesionálmi, ako aj vzťahu kultúry mesta a vidieka. Naumannovskou terminológiou povedané vynára sa problém vzťahu ľudovej kultúry k tzv. „kultúre vyššej“, a tým i nevyhnutnosť zamyslieť sa nad Naumannovým tvrdením o „klesnutých hodnotách“.¹⁴ Na základe existujúcich dokladov nemožno popierať vzťahy medzi kultúrou mesta a dediny: napríklad v odevé, v architektúre, v tancoch a pod. Nemožno negovať ani vzťahy medzi ľudovou kultúrou a šľachtou; napríklad v textilnej ornamentike.¹⁵ Existujú však aj vzťahy medzi ľudovou kultúrou a vojenským stavom; napríklad v strihu a šnurovaní mužského odevu, v tanci. Najprebádanejšie sú vzťahy medzi remeselníckou a roľníckou kultúrou.¹⁶ No ani v jednom prípade nejde o jednostranné vzťahy zhora nadol a naopak, ale o zložitú

¹¹ Košela J. Rákóczyho s menom a vročením uložená v Iparmúvészeti múzeum v Budapešti.

¹² Problému sa dotýka referát E. Prandovej o názvoch rubáša.

¹³ Kartogramy a komentár A. Sulitku o fašiangových maskách.

¹⁴ NAUMANN, H.: Grundzüge der deutschen Volkskunde. Leipzig 1922. — Primitive Gemein-

schaftskultur. Jena 1922. — MELICHERČÍK, A.: Teória národopisu. Lipt. Mikuláš 1945, s. 47–53.

¹⁵ PRAŽÁK, V.: Slovenské ľudové výšivky. Bratislava 1935.

¹⁶ Napr. VYDRA, J.: Modrotlač na Slovensku. Bratislava 1954. — GÜNTHEROVÁ, A.: Ferdiš Kostka. Bratislava 1953. — PLICKOVÁ, E.: Pozdišovské hrnčiarstvo. Bratislava 1959.

vzájomné dialektické vzťahy existujúce v kultúre. V. V. Š t e c h — posledný český polyhistor typu 19. storočia a Naumannov protipól v českom umení a vede vyslovil v 30. rokoch 20. storočia na základe pozorovania zákonitosti všeľudskej kultúry a umenia túto pozoruhodnú myšlienku: Ľudové vrstvy uchovávajú v svojom umení a vo svojej kultúre staré formy, ktoré v prostredí tzv. „vysokého umenia“ vyšli z módy. Tieto formy sa v ľudovom a vidieckom prostredí natoľko zmenili, že ich pôvodná forma a použitie sa diametrálne líšia od použitia a často i tvaru, s ktorými sa stretávame medzi ľuďom.¹⁷ Podľa Štecha sa v ľudovom prostredí takéto formy veľmi dlho uchovávajú. Vo vhodnej chvíli ich tam objavujú profesionálni umelci — v širšom slova zmysle všetci, ktorí majú účasť na tvorbe kultúry. V novom stvárnení ich odovzdávajú národnej a svetovej kultúre. V tomto Štechovom poznatku je obsiahnutá nielen téza romantikov o ľude a ľudovej kultúre ako o studnici celonárodných kultúrnych hodnôt, ale i zákon dialektiky. A to ten, podľa ktorého vo vývine prebiehajúcom v istom prostredí stretnutím dvoch navzájom odlišných hodnôt vzniká tretia hodnota. Táto nová hodnota nie je totožná ani s prvou ani s druhou hodnotou, ale v svojej samostatnej skladbe obsahuje prvky hodnôt, z ktorých vznikla.¹⁸

V súvislosti s týmto problémom sme sa pri koncipovaní dotazníka, počas výskumov i pri zostavovaní kartogramov stretli s otázkou, ako a nakoľko sa na tvorbe charakteru ľudovej kultúry Slovenska zúčastňovali tie oblasti (v EAS tie lokality), v kto-

rých prevažujú civilizačné prvky nad tradičnými. Otázkou sa čiastočne a z istého hľadiska zaoberal J. K r a m a ř í k vo svojom referáte v Smoleniciach roku 1972.¹⁹ V širšom zmysle slova možno povedať, že ukázal na progresívnosť a regresívnosť jednotlivých zložiek roľníckej a robotníckej kultúry pri formovaní celonárodnej kultúry v určitých historických etapách, a tým do istej miery poukázal aj na zložité dialektické vzťahy medzi tradičnou a netradičnou kultúrou. Jeho dedukcie potvrdili správnosť výberu atlasových lokalít. Tento výber zahŕňa nielen dediny s charakteristickými ľudovými remeslami, ale i dediny, kde existovala rozvetvená predmanufaktúrna i manufaktúrna výroba, prímestské osady i typické robotnícke i drevorubačské dediny. Pri tomto výbere sme mali na zreteli, že atlas má poukázať nielen na archaickosť a na tradičnosť ľudovej kultúry, ale má pomôcť pochopiť a vysvetliť i vývin a charakter tejto kultúry v poslednom storočí. Preto skúmame nielen Vajnory, ale aj Podunajské Biskupice, nielen Čierny Balog, ale aj Drábsko, nielen Hervartov, ale aj Belovežu, nielen Trstenú pri Hornáde, ale aj Haniská. V dôsledku tých vyslovených Kramárikom a našej koncepcie možno konštatovať, že negatívny nález neznamená absolútnu absenciu tradície, ale môže signalizovať aj vznik novej tradície. A naopak, prežívanie tradičných foriem nemusí znamenať rozvoj kultúry, ale môže byť signálom ustrnutia vývinu, eventuálne i biedy a nedostatku istého obdobia. Medzi takéto príklady patrí obľuba neomastených zemiakov, pitie čiernej kávy v robotníckych

¹⁷ ŠTECH, V. V.: Pod povrchem tvarů. Praha 1941.

¹⁸ KOVAČEVIČOVÁ, S.: Atlas ľudovej kultúry a problematiky vývinu ľudovej kultúry na Slovensku. Slov. Národop., 17, 1969, s. 413—420.

¹⁹ KRAMÁŘÍK, J.: K otázce pojmu tradice v etnografii. Referát na konferencii Premeny ľudových tradícií v ČSSR 23.—25. októbra 1972 v Smoleniciach, ktorú usporiadali NÚ SAV a SNS.

osadách začiatkom 20. storočia, pretrvanie motykového hospodárstva (na Boci, na Kysuciach a pod.).²⁰

Považujeme za potrebné zastaviť sa aj pri tom bode Projektu, ktorý sa zaoberá výskumami a určuje, že doklady sa majú zhromaždiť z celého územia Slovenska, čím bola daná teritoriálna koncepcia atlasu.²¹ Preto medzi 250 lokalít bolo zaradených 23 maďarských, 7 bilingvistických maďarsko-slovenských lokalít, 17 ukrajinských dedín, 4 bývalé nemecké lokality a jedna trilingvistická obec. Na základe dokončených atlasových výskumov, ako aj na základe prieskumu na maďarsko-slovenskej a ukrajinsko-slovenskej rečovej hranici a na základe prieskumu v spišských lokalitách sme dospeli k oprávnenosti Bogatyriovovho poznatku vysloveného už roku 1928.²² Podľa jeho zistení sa rečové hranice málokedy kryjú s hranicami rozšírenia istých kultúrnych javov.²³ Naše atlasové výskumy ukazujú, že aj mnohé miestne názvy sa vytvárajú skôr v súvislosti so samým javom ako len s patričným jazykom. Napríklad na území Slovenska názov pre pálenku existuje u Maďarov, Ukrajincov i Slovákov odvodený od spôsobu prípravy, a to od pálenia (*pálenka*, *pálinka*, *paľenka*). Na rozdiel od toho však existuje regionálna diferencovanosť v slovenských

lokalitách. Napríklad na severnom Slovensku v okolí Vysokých Tatier volajú pálenku *goralkou*, v časti bývalej Trenčianskej župy zase *kvitom*. Stretli sme sa i s prípadmi, že v jednom regióne malo niekoľko národností na jeden predmet názov odvodený z jedného kmeňa. Napríklad na juhozápadnom Slovensku sa halena u Slovákov volá *širica*, u Maďarov *szür*, na východnom Slovensku Slováci i Ukrajinci nazývajú halenu *čuhou*; sukňa tu dostala u slovenských i ukrajinských obyvateľov názov *kabát*.²⁴

V súvislosti s týmto javom sa nám treba zamyslieť nad bilingvizmom a trilingvizmom, ktorý v niektorých oblastiach Slovenska existuje dodnes. Potvrdzujú ho záznamy o informátoroch v rámci EAS i spomínané prieskumy.²⁵ V minulosti, hlavne však v 19. storočí bol bilingvizmus a trilingvizmus u nás rozšíreným javom. Pasívne, ale aj aktívne ovládanie dvoch alebo i viacerých rečí umožňovalo obyvateľstvu nielen rečovo komunikovať a obchodovať, ale i vzájomne sa kultúrne obohacovať. Bolo to tak nielen v rečove zmiešaných oblastiach v okolí Bratislavy, Košíc, v Spiši, Gemeri, Zemplíne, ale i v oblastiach, kde prevažovalo slovenské obyvateľstvo, napríklad v Liptove, Turci, Orave, v okolí Piešťan, odkiaľ obyvateľstvo odchádzalo za prácou. V 19. a začiatkom

²⁰ Postupne takéto návyky sa môžu stať i miestnou tradíciou. Napríklad v Švédsku, kde sa urodilo málo zemiakov, a boli dôležitou stravou, sa varili a dodnes varia (doma i v reštauráciách) zemiaky v šupe, a tak sa aj podávajú, ba dokonca sa často aj taktoedia.

²¹ Etnografický atlas Slovenska. Projekt, s. 51. Zoznam vybratých lokalít, s. 79–119 (zostavil M. Benža).

²² BOGATYRIOV, P.: K voprosu ob etnologickej geografii. *Slavia*, 7, 1927–1928, s. 608 a ďalej. Prieskumy vykonala S. Kovačevićová v roku 1972 a 1973 v obciach na rečovej maďarsko-slovenskej a ukrajinsko-slovenskej hranici, aj vo

vybratých spišských lokalitách. Výskumy na juhozápadnom Slovensku v rokoch 1971–1973 urobil E. Neufeld.

²³ Význam tohto Bogatyriovovho zistenia je o to dôležitejší, že vtedy i neskôr boli koncipované etnografické atlasy v súvislosti s rečovou hranicou, napríklad Nemecký etnografický atlas (*Atlas der deutschen Volkskunde*).

²⁴ Pokusné kartogramy týkajúce sa názvov pálenky, haleny, sukne, ktoré zostavila S. Kovačevićová, uložené sú v Centre EAS.

²⁵ Pomocou otázok obsiahnutých v Dotazníku I. s. 13 a Doplnkoch s. 1 sa v Centre sústredili k tomuto problému dôležité údaje. Pozri pozn. 22.

20. storočia na základe školského zákona každá maďarská škola bola povinná už na prvom stupni okrem materinského jazyka vyučovať aj maďarčinu.²⁶ V Spiši a v Sedmohradsku sa však často stávalo, že deti sa v škole učili dve reči a doma hovorili treťou.²⁷ Napriek nacionálnym vyostreniam, ku ktorým v súvislosti s touto školskou politikou dochádzalo, aj napriek existujúcemu národnostnému útlaku, nemožno poprieť, že viacrečové vyučovanie znamenalo aj obohatenie, a to hlavne v súvislosti s možnosťami prijímať informácie rôzneho druhu a rôznej kvality v dvoch alebo troch rečiach. Preto sa nazdávame, že nielen v literatúre, ale hlavne pri skúmaní ľudovej kultúry treba hovoriť nielen o kultúrnej dezintegrácii národov obývajúcich jedno územie a jeden štát, ale aj o integračných momentoch.²⁸ Doklady o takejto integrácii obsahuje totiž hlavne ľudová kultúra. Výsledky bádania ukazujú, že pre utváranie ľudovej kultúry v patričnom čase boli spoločenské, ekonomické a triedne momenty často dôležitejšie ako národné. Dokazujú to výskumy v robotníckych rodinách v Petržalke, Trnávke, Ružinove, vo Svite, v roľníckych rodinách v okolí Vrábeľ, u remeselníkov na dolnom Spiši, najmä v Medzeve a pod.²⁹

Integračné a dezintegračné vzťahy však existujú nielen v ľudovej kultúre národov bývalého Uhorska a národností obývajúcich dnešné Slovensko, ale aj v rámci Československa. V spleti otázok, ktoré sa tejto problematiky týkajú, bude

potrebné domyslieť ako využiť etnogeografickú metódu (to je etnografický atlas Čiech, Moravy a Slovenska) tak, aby sa pomocou nej názorne demonštrovalo, čo tieto dva národy rečovo medzi Slovanmi najbližšie spája a čo odlišuje. Preto sa nazdávame, že tri atlasové centrá, ktoré v súčasnosti u nás pracujú, by mali zahrnúť do svojich plánov i spoločné otázky týkajúce sa integrácie a dezintegrácie ľudovej kultúry Čechov a Slovákov. S potrebou takéhoto riešenia sme sa stretli prvý raz na zasadaní československej subkomisie ľudovej architektúry Medzinárodnej karpatskej komisie v Rožnove. Takéto riešenie vyplýva i zo samého cieľa EAS, ktorý hovorí, že vývin a charakter ľudovej kultúry na Slovensku treba chápať v rámci ČSSR.³¹

Ten istý bod Projektu sa týka aj vzťahu ľudovej kultúry Slovenska k ľudovým kultúram národov Európy, hlavne však tých, s ktorými Slovensko susedí. Projekt to zdôrazňuje pri každej téme tým, že uvádza, ktoré súčasné etnografické atlasy sa touto problematikou zaoberajú.³² Prvé pokusné vyhodnotenia, ako aj konzultácie s predstaviteľmi atlasových centier okolitých národov ukazujú, že mnohé problémy bude treba doriešiť nielen na základe teritoriálnych kartogramov, ale aj na základe monotematických štúdií týkajúcich sa širšieho územia, ktoré by mali riešiť viacerí odborníci z rôznych atlasových centier. Preto sa nazdávame, že v druhej etape atlasových prác treba viesť prácu nielen na základe štatistického a kartografického vyhodnocovania a

²⁶ Známy Apponyiho zákon.

²⁷ CHMEL, R.: Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia. Martin 1973.

²⁸ TAMŽE; Prieskumy, pozn. 22.

²⁹ Výskum v Petržalke v roku 1960–1961, v okolí Vrábeľ roku 1946–1947, v okolí Kežmarku

v roku 1972, v okolí Bratislavy roku 1973.

³⁰ KOVÁČEVIČOVÁ, S.: O stave prác na etnografických atlasoch v Československu. Slov. Národop., 21, 1973, s. 613–616.

³¹ Projekt EAS, s. 60.

³² Etnografický atlas Slovenska, Projekt, s. 60–66.

komentárov, ale aj na základe spolupráce viacerých zahraničných atlasových centier.³³ Takáto spolupráca by čiastočne pomohla zaktivizovať oslabené kontakty medzi slovenskými, poľskými a maďarskými kolegami a ústavmi. Takúto spoluprácu si vyžadujú mnohé otázky týkajúce sa odevu, stravy, zvykoslovia, folklóru.³⁴

V tomto referáte, ako aj na základe výsledkov prvých kartogramov, nemôžeme vyčerpať všetky problémy, s ktorými sme sa stretli v priebehu trojročnej práce. Jednako sa však žiada zamyslieť sa nad otázkami vzťahu určitého javu k istému spoločenskému a človeku ako časti tohto spoločenstva. A to nielen z hľadiska funkcie — ako sme sa o to pokúšali na začiatku referátu — ale z hľadiska spoločenstva a človeka.³⁵ Všetkých, ktorí sme s dotazníkmi pracovali v rámci rodín, v ktorých žilo pospolu viacej generácií (spolu v jednom dome, v jednom dvore, obyčajne s oddelenou kuchyňou a s rozdelenými financiami) nás napadlo, že charakter skúmaného javu nesúvisí len s vývinom samého javu, ale aj so životom jednotlivých generácií rodiny i s celkom samej rodiny. Mohli sme zistiť, že tradície prechádzajú v rámci rodiny plynule a nevdojak z generácie na generáciu: a to raz zo starých rodičov na vnukov, inokedy z matky na dcéru alebo z otca na syna. No, zároveň sme mali mož-

nosť poznať, že každý člen takejto rodiny je aj členom iného spoločenstva. Napríklad deti školského spoločenstva, časť dospelých patrí do spoločenstva družstevníkov, druhá časť dospelých patričnej rodiny zase je časťou spoločenstva robotníkov priemyselného závodu. Pritom sú však všetci nielen členmi jednej rodiny, ale aj členmi jednej dediny. Tendencie týchto spoločenstiev sa navzájom môžu dopĺňať, ale môžu byť i v protiklade.³⁶ Najmä sa to týka tendencií spojených s dožívaním tradícií a preberaním novôt.³⁷ To znamená, že pôsobenie človeka v rámci členstva v dvoch alebo troch i viacerých kolektívov ho nútilo práve tak v minulosti, ako ho núti aj v súčasnosti riešiť mnohé protichodné tendencie. A na toto nemožno zabúdať najmä pri tých otázkach, ktoré sa týkajú zvykov, vierovyznania, vedomostí, právnych vzťahov, ale aj stavby domov, odievania a pod. Z tohto zistenia potom vyplýva, že ani nami skúmaný starší stupeň ľudovej kultúry netvoril len človek poznamenaný tradíciami alebo iracionalizmom, ale aj človek konajúci na základe poznatkov získaných vlastnou prácou a pozorovaním prírody a spoločnosti, i na základe vedomostí sprostredkovaných školou, pracoviskom, verejnou správou, osvetou, cirkvou atď. Uvedomenie si tejto skutočnosti nám taktiež pomôže dešifrovať zložitost' kartogramov.

³³ Pomoc pri koncipovaní Dotazníkov EAS, zostavení Projektu, Metodiky, ako aj pomoc pri rozpracovaní prvých kartogramov poskytovali hlavne tieto atlasové centrá a ústavy: Etnografický atlas Juhoslávie v Záhrebe v osobe B. Bratanića a V. Domaćinovičovej; Inštitút etnografie AN ZSSR v osobe S. I. Brucka a V. I. Kozlova; Maďarský národopisný atlas pri Národopisnom ústave MDA v osobe J. Barabása; Poľský etnografický atlas PAN vo Vratislavi v osobe J. Gajka a J. Bohdanowicza. Spoluprácu bude treba však rozšíriť na atlasové centrá v ČSSR a ostatných národov, s ktorými susedí Slovensko.

³⁴ Prieskumy i vyhodnotenia dokladov obsah-

nutých v literatúre svedčia o tom, že existuje celý rad javov, ktoré presahujú hranice Slovenska, a preto ich bude treba riešiť na základe spolupráce.

³⁵ TOKAREW, S. A.: Von einigen Aufgaben der ethnographischen Erforschung der materiellen Kultur. Ethnol. eur., 1972, s. 163—192.

³⁶ ČISTOV, K. V.: Špecifikum folklóru vo svetle teórie informácie. Slov. Národop., 20, 1972, s. 345—360.

³⁷ KOVAČEVIČOVÁ, S.: Zmeny estetického citenia na družstevnej dedine. Referát na konferencii Premeny ľudových tradícií v ČSSR, usporiadanej NÚ SAV a SNS v Smoleniciach 23.—25. októbra 1972.

Zhŕňajúc poznatky nadobudnuté vyhodnotením trojročnej vedeckovýskumnej práce vyše 70-členného pracovného tímu odvažujeme sa tvrdiť, že stanovený cieľ: podať obraz o vývine a charaktere ľudovej kultúry na Slovensku budeme môcť splniť. No pri vyhodnocovaní štatistík, vytváraní kartogramov a koncipovaní komentárov nebude však možné vychádzať len zo zistenej

typológie a z priamočiareho zistenia evolúcie. Ako v každom vedeckom bádání bude treba používať vedeckú analýzu i syntézu, indukciu a dedukciu, ako aj poznatky o zložitých vzťahoch existujúcich medzi celkom a jeho časťami. Pritom bude treba tvorivo domýšľať všetky postupy, ktorými dnes národopis pracuje na základe zložitosti dialektických vzťahov a historického vývinu.

ТРИ ГОДА НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ РАБОТ НАД ЭТНОГРАФИЧЕСКИМ АТЛАСОМ СЛОВАКИИ

Резюме

При оценке трехлетней научно-исследовательской работы над Этнографическим атласом Словакии мы исходим из количества и качества проведенной работы и из того, насколько были выполнены цели, поставленные в проекте ЭАС. В течение трех лет в Центре ЭАС были сосредоточены результаты исследований из 150 объектов, что представляет собой 75 000 каталожных листов, 10 000 негативов, 3 000 цветных диапозитивов и 1 000 эскизов. За последний год было изготовлено свыше 100 пробных картограмм. Критический анализ плюсов и минусов работы, в которой приняли участие более 70 специалистов из 22 институтов, свидетельствует о том, что поставленная проектом цель может быть достигнута, и в 1975 г. можно будет приступить к систематической, статистической и картографической оценке источников, собранных в процессе исследований.

Работа над атласом в течение трех лет не только позволила сосредоточить большое количество документов, но она способствовала и познанию многозначного характера и развития народной культуры в Словакии. В частичных исследованиях и сравнением природной среды и определенных явлений народной культуры была объяснена диалектическая связь, существующая между окружающей естественной средой и расположенной в ней культурой. Оказалось не-

отложным решать не только вопросы генезиса явлений, но изучать эти явления и по отношению к обществу, в котором они находятся, и к человеку, который их создал и далее развивает. Насущной оказалась проблематика и этнокультурных отношений в Словакии, без знания которой нельзя решить вопроса о многозначности народной культуры в Словакии. Изучение нескольких проблем в одном населенном пункте одним исследователем вскрыло взаимную обусловленность отдельных элементов народной культуры и помогло увидеть сложность, развитие и притом связь современной культуры сельской местности со старыми местными традициями и стремление сравняться с требованиями эпохи. Наблюдение за микроразвитием в рамках одного населенного пункта заинтересовало исследователей в поисках связей между различными общественными структурами, в которых живут отдельные жители населенного пункта. Документы исследования однако показывают, что влияние школы, просвещения, как и двуязычие, а местами и трехязычие, были важными факторами в столетии, когда становились формы и явления, которые отмечают современные научные исследования. Рабочий коллектив сознает, что сложность этих проблем требует применения всех научных приемов, используемых в современной этнографии, и притом необходимости эти приемы дополнять на основе диалектических отношений и исторического развития.

DREI JAHRE WISSENSCHAFTLICHER ARBEIT AM ETHNOGRAPHISCHEN ATLAS DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Ausgangspunkt unserer Würdigung der dreijährigen Forschungsarbeit am Ethnographischen Atlas der Slowakei ist die Quantität und Qualität der geleisteten Arbeit und das Maß der Erfüllung der im Projekt des Ethnographischen Atlas der Slowakei festgesetzten Ziele. Im Laufe dieser drei Jahre wurden im Zentrum des Ethnographischen Atlas der Slowakei Forschungsergebnisse aus 150 Lokalitäten versammelt, die 75.000 Katalogkarten, 10.000 Negative, 3.000 Farbdiaspositive und 1.000 Skizzen umfassen. Im vergangenen Jahr wurden über 100 Versuchskartogramme angefertigt. Eine kritische Analyse der positiven und negativen Seiten dieser Arbeit, an der sich über 70 Fachwissenschaftler aus 22 Instituten beteiligten, hat erwiesen, daß es möglich ist, das im Projekt des Ethnographischen Atlas der Slowakei gestellte Ziel zu erreichen und im Jahre 1975 mit der systematischen, statistischen und kartographischen Auswertung der im Rahmen der Forschungen gesammelten Belege zu beginnen.

Die Arbeiten am Ethnographischen Atlas der Slowakei haben in den drei Jahren nicht nur eine große Menge von Belegen erbracht, sondern auch dazu beigetragen, den vieldeutigen Charakter und die komplizierte Entwicklung der Volkskultur in der Slowakei zu erkennen. In Teilstudien und durch Vergleiche der natürlichen Umwelt mit bestimmten Erscheinungen der Volkskultur wurde die dialektische Beziehung geklärt, die zwischen dem natürlichen Milieu und der darin lebenden Kultur besteht. Es erwies sich als erforderlich nicht nur die Genese der Erscheinungen zu erforschen, sondern die Phänomene auch in der Beziehung zur Gesellschaft, in der sie vorkom-

men, zu untersuchen, und ihre Relation zum Menschen, der sie geschaffen hat und weiterentwickelt. Als ebenso dringlich zeigte sich das Studium der interethnischen Beziehungen, ohne die sich die Vieldeutigkeit der Volkskultur in der Slowakei nicht erklären läßt. Die Erforschung mehrerer Probleme in einer Gemeinde, die ein Forscher im Rahmen einer Gemeinde durchzuführen hat, verdeutlichte die gegenseitige Bedingtheit der einzelnen Komponenten der Volkskultur. Sie ermöglichte es, die Kompliziertheit, die Entwicklung und dabei auch das Anknüpfen der heutigen ländlichen Kultur an alte Lokaltraditionen zu erkennen und die Bestrebungen, den Anforderungen unserer Zeit gerecht zu werden. Das Studium der Mikroentwicklung im Rahmen einer Gemeinde regte die Forscher dazu an, Verbindungen zwischen verschiedenen Gesellschaftsstrukturen zu suchen, in denen die einzelnen Glieder der Gemeinde leben. Die erforschten Belege beweisen jedoch, daß das Wirken der Schule, der Aufklärung, aber auch die Zweisprachigkeit, mancherorts auch die Dreisprachigkeit, in jenem Zeitraum wichtige Faktoren waren, in dem sich die Formen und Erscheinungen der Volkskultur konsolidierten, die wir bei unseren heutigen Forschungen für den Ethnographischen Atlas der Slowakei aufzeichnen. Das Kollektiv der Mitarbeiter an diesem Atlas ist sich dessen bewußt, daß die Kompliziertheit dieser Probleme es erfordert, alle wissenschaftlichen Methoden anzuwenden, deren sich die heutige Ethnographie bedient, ja daß man diese Methoden auf Grund der dialektischen Beziehungen und der historischen Entwicklung noch weiter vervollkommen wird müssen.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания 22, 1974, № 3

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Стано

Адрес редакции: 884 16 Братислава, Клеменсо-
ва 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der
Wissenschaften

Jahrgang 22, 1974, Nr. 3. Erscheint viermal im
Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der Slowaki-
schen Akademie der Wissenschaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und Pavol Stano

Redaktion: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume 22, 1974, No. 3.

Published quarterly by VEDA, the Publishing
House of the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová and Pavol
Stano

Editor: 884 16 Bratislava, Klemensova 27, Czecho-
slovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné 22, 1974, No. 3. Parait quatre fois par an

Editions de VEDA, maison d'édition de l'Acadé-
mie slovaque des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et Pavol Stano

Rédaction: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník 22, 1974, číslo 3. — Vychádza štyri razy
do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadé-
mie vied

Hlavná redaktorka PhDr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: Prof. dr. Rudolf Bednárík, dr.
Soňa Burlasová, dr. Emília Horváthová, dr. Soňa
Kovačevičová, dr. Michal Markuš, doc. dr. Ján
Michálek, dr. Ján Mjartan, doc. dr. Štefan Mruš-
kovič, dr. Viera Nosáľová, doc. dr. Ján Podolák.

Výtvarná redaktorka Viera Miková

Redakcia: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného po-
vstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné predplatné
Kčs 80,—

Výmer SÚTI č. 8/6

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky
a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia
tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo
nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej
pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia
tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie
vied, 1974

Distributed in the Socialist countries by SLOV-
ART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Cze-
choslovakia. Distributed in West Germany and
West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-
8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik
Deutschland. For all other countries, distribution
rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V.,
Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam,
Netherlands.